

ЗАРУБІЖНА МУЗИЧНА ПЕДАГОГІКА У КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ГУМАНІЗМУ

Ракітянська Л. М.

ВСТУП

Ціннісні орієнтири реформування шкільної освіти в Україні у її поступі до інтеграції в європейський освітній простір ґрунтуються на традиціях європейського гуманізму, який у широкому розумінні означає систему ідей і поглядів на людину як найвищу цінність¹. Як світогляд, гуманізм пов'язаний з духовністю людини, виявом гуманності, прагненням до гармонізації відносин з навколишнім світом. У різні періоди історії людства важливим засобом формування гуманістичних відносин між людиною і суспільством вважалося мистецтво, зокрема, музичне, яке відіграло особливу роль у становленні та розвитку гуманістичних традицій західноєвропейської цивілізації.

Виникнення гуманізму як явища пов'язують із добою Відродження, хоча елементи його прояву зустрічаються ще за часів стародавнього світу в усіх міфологічних системах².

Культура первісного суспільства формувалася завдяки різноманітним наочно-чуттєвим формам колективної творчості, що об'єднували магичні ритуали, обряди, малярство, руховий ритм, утворюючи фольклорну традицію первісного суспільства. Міфологічне мислення і світосприйняття первісної людини відображало намагання в умовах виживання і боротьби з силами природи долати існуючі перешкоди та гармонізувати відносини з природною стихією. Задовго до появи теорій і вчень про музичне виховання дітей, у міфах і легендах стародавніх часів йшлося про особливу красу і силу впливу звуків музики на людину й природу. В обрядах та магичних ритуалах, традиціях та звичаях, на яких зростали діти, значною мірою були переплетені у своєму зародку елементи релігії, філософії, мистецтва, які втілювали уявлення людини про себе і оточуючий світ, прийняту в суспільстві систему цінностей, норм поведінки та людських відносин, що згодом сформувалося у фольклорну традицію первісного суспільства з ознаками проявів гуманізму.

На ґрунті міфологічно-язичницької культури первісного суспільства

---

¹ Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи : навч. посібник. Київ : Знання, 2005. С. 90.

² Горбенко С.С. Історія гуманізації музичної освіти : навч. посібник за модульно-рейтинговою системою навчання. Кам'янець-Подільський: Видавець: ПП Зволейко Д.Г., 2007. С. 18.

виникла антична естетика як складова давньогрецької і давньоримської філософії (VI–V ст. до н.е.). Проголошення античними мислителями ідеалу

гармонійно і всебічно розвинутої особистості, яка має право на вільний розвиток і прояв власних здібностей, стало першим проявом осмислення гуманістичних ідей в історії людської думки. Підпорядкування завдань виховання і навчання молодого покоління потребам і інтересам конкретної людини стає головною тезою їхніх педагогічних поглядів.

Антична естетика досягла особливого розквіту у класичний період (VII ст. до н.е. – III ст. до н.е.), коли попередні чуттєво-наочні філософські уявлення про велич Космосу як найвищої краси змінилися інтересом до самої людини.

Античні мислителі визначили ключові проблеми естетики щодо природи мистецтва, сутності художньо-творчого процесу, ролі мистецтва в житті суспільства і, зокрема, у виховному процесі. В епоху Античності створюється теорія естетичного виховання з такими базовими естетичними поняттями як : краса, прекрасне, гармонія, катарсис, калокагатія та ін. Серед синтезу мистецтв виокремлюється музичне мистецтво. Характерною особливістю цього історичного періоду є трактування естетичних понять гармонії, краси, прекрасного не лише відносно мистецтва, а й у зв'язку з людськими відносинами, що вказує на гуманізацію процесів естетичного виховання.

Новий, християнський світогляд у середньовічній Європі (V–XVI ст.), набувши значення панівної ідеології і демонструючи повне неприйняття

античної культури, проголошених гуманістичних ідей, стверджував нові життєві цінності. Культ живої, чуттєвої, вільної людини епохи Античності змінив культ релігії, церкви з приматом віри над розумом. Аскетизм став новим естетичним і духовним ідеалом, що безпосередньо впливало на культурний розвиток та освіту цього періоду. Середньовічне мистецтво, зокрема музичне, було переважно церковним, роль якого – у закріпленні релігійно-теологічних настанов церкви.

XIV – поч. XVII ст. в Європі – епоха Відродження, Ренесансу. Назва епохи означала відродження культури античності під впливом кардинальних змін у соціально-економічному та духовному житті Західної Європи. Цей період людської цивілізації увійшов в історію як епоха гуманізму з провідним філософсько-світоглядним принципом антропоцентризму, прославляння і піднесення Людини (центр Всесвіту) як найвищої цінності суспільства, духовної, прекрасної, моральної особистості з безмежними можливостями і багатим внутрішнім потенціалом на відміну від закріпаченої, пригнобленої, скованої

феодалним устроєм та релігійно-аскетичним світоглядом людини доби середньовіччя.

Короткий екскурс в історію європейської цивілізації дозволяє усвідомити генезу гуманістичних поглядів, в контексті яких зароджувалася європейська естетична думка й музична педагогіка. Зупинимося більш детально на тих історичних періодах, коли гуманістичні ідеї набули найвищого розвитку.

1. Гуманістична складова античного світу

Історія філософії³ свідчить, що ідеї гуманізму, пов'язані з проблемами людини і людства в цілому, з'явилися у часи Античності у філософських теоріях видатних мислителів Стародавньої Греції та Риму. Ранньою школою грецької філософії вважається Піфагорійський союз, заснований Піфагором (прибл. 584–500 рр. до н.е.). Філософи переймалися питаннями прекрасного, його об'єктивних основ. Згідно з їхніми поглядами, поняття гармонії, що тотожне, за їхньою логікою, поняттям досконалості й краси, є об'єктивною закономірністю, характерною для різних сфер життя, в тому числі й мистецтва.

Серед видів мистецтв саме музичне мистецтво, його емоційно-чуттєва природа, що сприяє душевній рівновазі, є вищим проявом гармонії⁴. Вбачаючи у мистецтві дієву силу впливу на людину, піфагорійці приділяли важливу увагу питанням естетичного виховання засобами мистецтва.

У вченні Геракліта (прибл. 544–483 рр. до н.е.) знайшли подальший розвиток ідеї піфагорійців щодо краси та її основи – гармонії, яка, на думку філософа, має універсальний характер і відображена у мистецьких творах, а також є основою людських відносин.

Одним із перших давньогрецьких філософів, хто привернув увагу до проблеми людини та її навчання був Демокрит (прибл. 460 – прибл. 370 до н.е.), який стверджував, що людина від природи володіє здатністю навчатися і в цьому їй допомагають «руки, розум і гнучкість мислення»⁵. Йому також належить думка щодо природовідповідності виховання, яке має здійснюватися з урахуванням природних задатків і здібностей дитини, із залученням її до будь-якого виду праці, що призводить до вироблення «прекрасних речей».

Класичний період давньогрецької філософії позначився виокремленням в системі філософського знання проблеми людини,

---

³ Філософія: навч. посібник / За ред. І.Ф. Надольного. 6-те вид., випр. і доп. Київ: Вікар, 2006. 455 с.

⁴ Левчук Л.Т., Кучерюк Д.Ю., Паеченко В.І. Естетика : підручник. Київ : Вища школа, 1997. С. 8.

⁵ Філософія: навч. посібник / За ред. І.Ф. Надольного. 6-те вид., випр. і доп. Київ: Вікар, 2006. С. 33.

суспільства, знання. Теза видатного мислителя-софіста цього періоду Протагора (481–411 рр. до н.е.) «Людина – міра всіх речей»⁶ стала свідченням осмислення давньогрецькими філософами світу, природи, суспільства через людський вимір, інтереси людини як природного творіння, що виділилося з природи і має своє особливе місце як рівнозначна її складова. Усвідомлення людини як проблеми філософії, визнання протилежності між людиною і світом, суб'єктивним і об'єктивним було новим гуманістичним поглядом філософів-софістів періоду античності.

Філософія яскравого представника класичного періоду давньогрецької

філософії Сократа (469–399 рр. до н.е.) концентрувалася не на проблемах Всесвіту та його законах, а була спрямована на людину, сферу «людської суб'єктності». На відміну від філософії софістів, центром уваги яких була людська чуттєвість та її роль у пізнаваності Всесвіту, філософія Сократа доводила значення мислення, знань, логіки, які, за його переконанням, є значно надійнішими у пошуку і пізнанні істини ніж чуттєвість. З цих позицій філософ формулює і мету виховання, яка полягає у пізнанні самого себе, у моральному самовдосконаленні. Моральні людські якості, вчинки залежать від знань про них. Тому саме знання обумовлюють моральну досконалість і моральні цінності людини. Займаючись педагогічною діяльністю, Сократ створив методи розвитку розумових здібностей дітей, оволодіння навичками логіки та доказовості у пошуках істини (сократівський метод, евристична бесіда).

Особливе місце у філософії Сократа займала проблема духовної краси людини, яка, відповідно до його концепції, є проявом калокагатії – органічного поєднання в людині зовнішньої та внутрішньої краси, естетичного та етичного, прекрасного та доброго. Людина, прекрасна душею і тілом, є ідеалом, відображеним у мистецтві.

Розвинув гуманістичні ідеї Сократа його учень, засновник філософської школи, один із найвидатніших античних філософів Платон (427–347 рр. до н.р.). Одне із центральних місць в його філософії займає вчення про «ідеальну державу». Принцип державності набуває значення провідного у його філософських, педагогічних та естетичних поглядах. Так, спираючись на досвід афінської та спартанської систем виховання, Платон вперше в історії обґрунтував педагогічну теорію виховання підростаючого покоління, головні положення якої полягали в наступному: метою виховання є формування «і тіла, і душі найпрекраснішими»; гармонійний розвиток дитини; державний

---

⁶ Філософія: навч. посібник / За ред. І.Ф. Надольного. 6-те вид., випр. і доп. Київ: Вікар, 2006. С. 34.

характер виховання; обов'язковість освіти для заможних верств населення; створення спеціальних державних закладів дошкільної освіти; виховання громадян держави; виховання та мистецтво підлягають контролю з боку держави; послідовність державної системи виховання дітей (3–6 років – виховання у закладах дошкільної освіти; 7–12 років – у державних школах; 12–16 років – у школах-палестрах; 16–18 років – у гімназіях; 18–20 років – у школах військової підготовки; 20–30 років – вища ступінь освіти).

На всіх рівнях освіти обов'язковим навчальним предметом було музичне мистецтво, яке, разом із гімнастикою, Платон розглядав засобами гармонійного виховання людини. Його педагогічна концепція ґрунтувалася на переконанні про зв'язок душі та тіла, розвиток яких має досягти гармонійного поєднання. Це забезпечується спільною взаємодією музики та гімнастики : музика «проникає в глибину душі, роблячи її благообразною», гімнастика впливає на тіло, роблячи його тренуваним, красивим і сильним. Проте, філософ заперечував пізнавальне значення мистецтва і вважав доцільність його використання в ідеальній державі лише з метою «упорядкування» суспільства, виховання у громадян почуття поміркованості, порядку, організованості. Для цього дозволялися лише музичні твори, написані у дорійському та фрігійському ладах, характер яких сприяв вихованню передусім почуття громадянина держави. Платон заперечував гедоністичне значення музики, яку розумів не засобом розваги і насолоди, а серйозною художньою діяльністю, яка мислиться як «найзвичайнісінька гімнастика, але застосована не до фізичного тіла, а до психіки, тобто мислиться морально-життєве тренування людини»⁷.

Філософ висунув ідею щодо самовиховання та саморозвитку людини, вважаючи, що людина наділена силою внутрішнього впливу на власні здібності і характер з метою самовдосконалюватися протягом життя.

Гуманістична спрямованість філософських, естетичних та педагогічних поглядів Платона знайшла свій подальший розвиток у філософії Аристотеля (384–322 рр. до н.е.), який відомий не тільки як один із найвидатніших філософів стародавньої Греції, а й автор перших праць з психології⁸⁸. За

концепцією Аристотеля, усі живі істоти наділені душею, але лише людині притаманна «розумна душа», тому що вона знатна пізнавати і мислити. Серед здібностей людської душі, рослинних, почуттєвих й

---

⁷ Музична естетика античного світу. Київ: Музична Україна, 1974. С. 23.

⁸ Ракітянська Л.М. Формування емоційного інтелекту майбутніх учителів музичного мистецтва: теорія та практика: монографія. Кривий Ріг: вид-во ФОП Чернявський Д.О., 2020. 487 с.

розумових, саме останні є основою душі, які надають їй активний і цілеспрямований характер, орієнтують у пізнаваності та осягненні Всесвіту. Разом з тим, реальне пізнання, на думку філософа, забезпечується гармонійним злиттям раціонального й чуттєвого пізнання.

У педагогічних поглядах Аристотеля домінує принцип природо-відповідності виховання, за яким природа людської душі, що гармонійно складається із рослинних, почуттєвих та розумових здібностей, потребує такого ж гармонійного розвитку. На відміну від Платона, який заперечував важливість розвитку почуттів, Аристотель наполягав на необхідності виховання чуттєвої сфери як органічної складової пізнавальної діяльності. У зв'язку з цим філософ виключно важливу роль відводив мистецтву.

Центром естетичної теорії Аристотеля була проблема прекрасного. Серед різних видів прекрасного він виокремлює людину як найбільш високе і досконале його вираження. У працях вченого особлива увага приділяється питанням естетичного виховання, пізнавальній та виховній ролі мистецтва, головною метою якого є «удосконалення у доброчинності», катарсичне очищення людської душі від усього негативного. Акцентується на значенні «незображальних» видів мистецтва, зокрема музики, яка здатна, на думку філософа, завдяки ритму і мелодії, передавати найбільш наближені до реальності різні моральні якості людини.

Його педагогічні погляди ґрунтувалися на ідеї всебічного й гармонійного виховання людини, яке має об'єднувати фізичне, розумове та моральне виховання. Останнє він пов'язував з впливовою, катарсичною дією мистецтва : «Музика здатна мати певний вплив на етичну сторону душі; і оскільки музика має такі властивості, то, очевидно, її треба включати в число предметів виховання молоді»⁹. Аристотель, на відміну від Платона, вважав важливим для людини отримувати задоволення й насолоду від сприймання творів мистецтва, оскільки це надійний шлях залучення людини до мистецтва як світу прекрасного.

Предметом давньоримської філософії (VI–V ст. до н.е.) була проблема етики, смислу людського буття. Відомий давньоримський політичний діяч Цицерон (106–43 рр. до н.е.) вбачав метою своєї діяльності сприяння тому, «щоб усі співгромадяни розширили свою освіту». Він використовує у своїх працях поняття «морально-прекрасного» та «обов'язок ідеального громадянина», які, за його концепцією, набувають значення «вищого блага», на досягнення якого має бути спрямоване людське життя. З усіх мистецтв він надає перевагу

---

⁹ Музична естетика античного світу. Київ: Музична Україна, 1974. С. 141.

ораторському мистецтву і вважає за необхідне надання молоді риторичної освіти, що сприяло гуманізації вихованого процесу.

Поділяв гуманістичні погляди і римський вчений і педагог Квінтіліан (35–96 рр. до н.е.), який оптимістично оцінював людську природу і вважав усіх дітей здібними до навчання. Значну увагу приділяв проблемі ставлення вчителя до дітей: обов'язкове урахування індивідуальних особливостей дитини; виховання в дітях впевненості у своїх силах і здібностях; всіляка підтримка і схвалювання дитини, заохочування до навчання; сприяння тому, «щоб дитина раділа, коли що небудь вивчила». Вчитель має бути прикладом для своїх учнів. Як і Цицерон, Квінтіліан приділяв велике значення оволодінню дітьми ораторським мистецтвом, в якому важливі як природні здібності дитини, так і виховання. З раннього дитинства, наполягав педагог, необхідно розвивати мовлення дитини, її виразність й дикцію, чому значно сприяє вивчення віршів та музики. Саме музика, її інтонації дозволяють краще відчувати інтонацію мови, а музичний ритм – будову слова та речення.

Отже, в надрах європейської цивілізації, в державах античного світу зароджувалися перші філософсько-педагогічні ідеї гуманізму як теоретичного світогляду. Центральне місце у їх практичній реалізації відводилося музичному мистецтву, що сприяло поступовому становленню та розвитку музичної педагогіки як складової загальної гуманістичної педагогіки.

2. Гуманістична традиція в зарубіжній музичній педагогіці епохи Ренесансу

XIV – поч. XVII століття в Західній Європі розглядається як новий цикл людської цивілізації, пов'язаний із зародженням капіталізму і розкріпаченням людини, розвитком науки і промисловості, небувалим розквітом художньої культури та мистецтва, сповненого високим пафосом зображення людини, що визначило його центральне місце у духовному житті суспільства. Мистецтво Ренесансу відродило античні традиції утвердження у мистецьких творах вільної, живої і чуттєвої людини: Вергілій і Гомер – у поезії, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Тіціан, Караваджо – у живопису, Шекспір і Сервантес – у літературі. У музиці цього періоду основою мистецьких пошуків стає «теорія афектів» («теорія душевного хвилювання»), яка знайшла своє практичне втілення у творчості композиторів Дж. Палестрини, Ф. Ландіно, О. Лассо, К. Моралеса та ін. Мистецтво епохи Ренесансу з глибоким гуманістичним змістом отримало статус «світської культури»¹⁰.

---

¹⁰ Причепій С.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2005. С. 81.

Філософсько-антропоцентричний світогляд епохи Відродження концентрується навколо людини та її внутрішнього світу, яка має право на свободу, самовияв і безмежні можливості як вільна і незалежна особистість.

Свобода, пізнання, творчість, активна життєва позиція і служіння суспільству є сутністю і метою людського життя, що засвідчує новаторський, гуманний дух епохи Відродження.

З відродженням античного ідеалу гармонійно розвинутої людини зароджується гуманізм як ідейна течія, «світський світогляд»¹¹, представники якого називали себе гуманістами. Своїми поглядами, переконаннями, діяльністю вони проголошували і утверджували нову систему життєвих цінностей, основою яких була повага до людської особистості.

Первинне значення поняття «гуманізм» означало «світське знання»¹², яке знайшло відображення у поглядах та практичній педагогічній діяльності педагогів-гуманістів. Верховенство світської влади у цей період обумовило появу «світської» гуманітарної науки на противагу «божественного знання», яке проповідувалося церковною владою.

Отже, зародження гуманізму як світського світогляду, світської науки й світської культури є характерною рисою епохи Відродження.

Важлива роль в утвердженні й поширенні духовних цінностей нового, гуманістичного суспільства відводилася освіті. Відомі гуманісти епохи Відродження у своїх теоретичних працях й практичній діяльності критично ставилися до формалізму, догматизму релігійного середньовічного виховання. У практичній організації роботи шкіл педагоги-гуманісти впроваджували власні погляди і переконання щодо виховного процесу, побудованому на повазі до учнів, формуванні у їхній свідомості нової системи духовних цінностей, серед яких пріоритетними стверджувалися не соціальне походження, статус і багатство, а людські достоїнства, чесноти і власна людська гідність. Зразком такої людини стають образи мистецтва, наново відроджені античні, духовно-культурні традиції, пов'язані з інтересом до людини і художньо-виразним, довершеним зображенням не тільки людського тіла, а й людської душі. Особливий розквіт і піднесення мистецтва у добу Відродження надало йому значення унікального засобу індивідуального вдосконалення й гармонійного поєднання в людині прекрасного і морального.

Завдяки досвіду педагогів-гуманістів різних європейських країн (Італії, Іспанії, Нідерландів, Франції, Німеччини, Англії) закладалися

---

¹¹ Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2005. С. 81.

¹² Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2005. С. 82.

основи гуманістичної педагогіки, які ґрунтувалися на таких базових принципах :

- повага до учня;
- віра у можливості учня;
- переконання у значенні освіти;
- всебічний і гармонійний розвиток учня ;
- орієнтація на духовно-моральні цінності;
- урахування індивідуальних особливостей учня;
- недопущення фізичних покарань учня;
- розвиток природних здібностей, мислення, активності й самостійності учня;
- створення естетично-привабливого виховного середовища;
- широке використання різноманітної наочності;
- урахування інтересів та потреб учнів;
- всіляка підтримка учня;
- зв'язок школи з життям.

Варто відмітити, що майже в усіх концепціях педагогів-гуманістів належне місце відводилося естетичному вихованню, вивченню музики. Так, італійській педагог-гуманіст, шкільний учитель Вітторіно да Фельтре (1378–1446 рр.), який відомий як «батько гуманності», створив школу-інтернат під назвою «Будинок радості». У створенні особливої атмосфери у школі, естетично привабливого виховного середовища, яке б викликало в учнів відчуття радості і задоволення у процесі навчання – педагог вбачав головне завдання школи. Музиці, як шкільному предмету, належить роль навчити учнів відчувати гармонію як основу прекрасного.

Французький письменник-гуманіст Франсуа Рабле (1494–1553 рр.), сповідуючи у своїх літературних творах принципи гуманістичного виховання, наголошував, що інтерес учнів до навчанням, оволодіння різними науками, вивчення природи і мистецтва, залучення до посиленої трудової діяльності забезпечують гармонійне поєднання духовного та фізичного розвитку.

Сразм Роттердамський (1466–1536 рр.), нідерландський письменник, педагог-гуманіст відводив особливу роль освіти у виховному процесі. Піддаючи різкій критиці і засуджуючи зміст, характер і методи навчання у середньовічній школі, педагог наголошував на важливості виховання у дітей з раннього віку моральних якостей. Навчання, за його концепцією, має бути легким, доступним для учнів, ґрунтуватися на їхніх інтересах та викликати позитивні емоції, що передбачає використання відповідної наочності, зокрема, і музичної.

Музична педагогіка як складова гуманістичної педагогіки почала складатися в епоху Ренесансу з XV століття¹³ в умовах зародження світської культури, нового розквіту мистецтва на тлі наслідування античним традиціям, домінування в мистецтві життєстверджуючих настроїв. Проблема прекрасного, як центральна в естетиці гуманістів, розкривається через предметно-чуттєву реальність оточуючої дійсності, що передається різними видами мистецтв, зокрема, і музичним. Головна теза естетичної доктрини Ренесансу «мистецтво є відображенням дійсності» знаходить своє практичне втілення у новому художньо-стилістичному напрямі – «бароко» та новому музичному жанрі – «опері», який відрізняється від вже відомих своєю драматичністю, навіть трагізмом, яскравим сценічним дійством, що передається в музиці особливо динамічним, яскравим, емоційно-забарвленим характером. Оперний жанр набуває особливої популярності і захоплює як композиторів, так публіку можливістю емоційно-чуттєвої насолоди, задоволення від співпереживання всієї гами людських почуттів, що несуть в собі музично-сценічні образи. У цьому полягала сутність «теорії афектів» як яскраво вираженої концентрації почуттів, душевного хвилювання, катарсичного відчуття, що приносить людині спілкування зі світською музикою на відмінну від середньовічного канону церковної музики, яка заперечувала культ чуттєвості та насолоди. Значні зміни відбулися і в теорії музики, системі нотного запису. Показовим в музичній культурі цього періоду був синхронний розвиток та взаємозбагачення світської музики та церковної.

Світська музика набуває неабиякої популярності, вона проникає в усі сфери людського буття, зокрема, і сферу освіти. На фоні появи нових музичних інструментів, колективів професійних музикантів (хори, оркестри, ансамблі) утворюються різні музично-просвітницькі товариства, з'являються нові форми музичного навчання дітей, зокрема, співацькі школи для хлопчиків при храмах та церквах, де крім співу, учні опановували теорію музики та гру на органі. Створюються спеціальні школи-притулки для дітей-сиріт, в яких вони навчалися різним ремеслам і обов'язково музиці для подальшого співу у церковному хорі. Для дітей із забезпечених сімей створювалися музичні школи. При світських, знатних домах існувало окремо музичне навчання дітей, яке забезпечували придворні вчителі-музиканти.

На розвиток музичної педагогіки доби Ренесансу значно впливали естетичні погляди відомого музичного теоретика Дж. Царліно (1517–1590 рр.), який вважав, що добре освічена людина не може не знати музику. Слід вивчати музику, підкреслював він, не як щось

---

¹³ Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод.посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 60.

необхідне, а як мистецтво вільне і поважне. Щоб через нього ми могли б набути хорошого і доблесного стану, який привів би нас до доброї вдачі, спонукаючи звернутися до інших більш корисних і необхідних наук, і змушуючи нас проводити час гідним чином¹⁴.

Отже, зародження і становлення музичної педагогіки як складової гуманістичної педагогіки в епоху Відродження було прогресивним здобутком європейської цивілізації, що актуалізувало значення музично-естетичного виховання. Визнання й поширення гуманістичних поглядів у педагогічній думці і шкільній практиці багатьох країн Європи свідчить про становлення гуманізації освітнього процесу як загальноєвропейської традиції.

3. Музична педагогіка в контексті гуманістичних ідей епохи Просвітництва

Розвиток музичної педагогіки доби Просвітництва (XVII ст.) тісно пов'язаний з іменами видатних педагогів-реформаторів Я. А. Коменського, Дж.Локка, Ж. Ж. Руссо та ін. XV–XVII століття – період антифеодалного, реформаторського руху в Європі проти ідеології церкви й схоластичного виховання. Наука, освіта, культура, правильне виховання людини проголошувалися пріоритетними на шляху кардинального удосконалення людини й суспільства як «розумного». Сила людського розуму розглядається вищим ідеалом епохи, зняряддя для перетворення людського життя¹⁵.

Європейська філософія цього періоду, який ще отримав назву «епоха розуму» (XVII ст.), концентрується на протистоянні двох протилежних напрямів гносеології – емпіризму й раціоналізму, представники яких відстоювали вирішальну роль у науковому пізнанні чуттєвості чи розуму. Це мало відповідний вплив і на розумінні ролі музики в житті людини. Так, французький мислитель Р. Декарт (1596–1650 рр.) обґрунтовував значення науки для прогресивного розвитку суспільства. Саме розум, озброєний знаннями, здатний пізнати істину, що непідвласне людській чуттєвості, а відтак – музика не має значення в житті людини.

Англійський філософ, педагог Дж. Локк (1632–1704 рр.), автор теорії виховання джентльмена, стояв на протилежній позиції, підтримуючи ідею гармонійного розвитку раціонального й чуттєвого в дитині, проте серед засобів виховного впливу останнє місце відводив музичному мистецтву.

---

¹⁴ Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод. посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 60.

¹⁵ Причепий Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2005. С. 82.

Найбільш ґрунтовне висвітлення ролі освіти, місця музики у виховному процесі міститься у педагогічній теорії чеського педагога-реформатора, засновника наукової педагогіки, великого гуманіста Я. А. Коменського (1592–1670 рр.). Головне своє призначення як громадянина, педагога, який підтримував національно-визвольний рух народів Східної Європи, він вбачав у системних соціальних перетвореннях і передусім у сфері освіти, де школа була б «майстернею гуманності». Його педагогічна теорія створена для широких верств населення і ґрунтувалася на розумінні людини як «найдосконалішого й прекраснішого утворення», в якому гармонійно поєднанні тілесне і душевне. Мета виховання – формування високих моральних якостей дітей з раннього дитинства, що сприяє гармонізації їхнього духовного світу. Сформулювавши дидактичні основи освітнього процесу у праці «Велика дидактика», він визначив його гуманістичні принципи:

- загальне навчання («освіта потрібна усім»);
- єдина школа рідної мови;
- материнська школа;
- доступність освіти для народу;
- рівне право на навчання усіх дітей незалежно від полу, національності, віросповідання;
- єдина школа з чіткою віковою періодизацією учнів;
- загальна початкова освіта ;
- загальне музичне виховання;
- освіта і виховання мають бути основою держави, оскільки саме вони обумовлюють майбутнє її народу;
- природо відповідність виховання;
- урахування вікових та психологічних особливостей учнів;
- недопустимість насильства над дитиною.

Я. А. Коменський розглядав музику одним із виховних засобів, призначення якого у створенні і підтримці «радісного настрою душі дитини»¹⁶. Він конкретизував зміст музичних занять у початковій школі і наголошував на необхідності їх проведення щодня. До змісту музичних занять входило: вивчення теорії музики, сольфеджування, спів та оволодіння навичками багатоголосного співу, навчання грі на музичних інструментах.

Велике значення педагог приділяв питанню педагогічного керівництва. Він писав: «Музикант не б'є кулаком або палицею по струнах, не вдаряє інструментом об стіну, коли струни ліри, цитри або арфи дають дисонанси, а терпляче настроює їх, докладаючи все своє мистецтво доти, доки не приведе струни до гармонії. Так само повинні

---

¹⁶ Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод.посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 67.

ми пристосовуватися до властивостей розуму, приводячи уми до гармонії і любові до наук, коли ми не хочемо з лінєвих зробити упертих, а з в'ялих – зовсім дурнів»¹⁷.

Відомий мислитель доби Просвітництва, французький філософ-просвітитель, педагог Ж. Ж. Руссо (1712–1778 рр.) є автором педагогічної теорії «вільного виховання», мета якого полягає у вихованні гуманної, людяної людини, яка прагне свободи і трудлюбива. Провідним принципом «вільного виховання» є принцип гуманізму, що проявляється у любові і повазі до дитини, індивідуальному підході до неї, організації навчання лише з урахуванням її потреб та інтересів. Працюючи деякий час учителем-музикантом, Ж. Ж. Руссо одне із завдань освітнього процесу вбачав у вихованні в учнів чуттєвої сфери і особливу роль у цьому процесі відводив музичному мистецтву. «Музика, – писав він, – захоплює сильніше, ніж живопис, тому що вона більше зближує людину з людиною і завжди навіть нам думку про нам подібних... Звуки співу, лише торкнувшись нашого слуху, сповіщають нам присутність істоти, подібної нам. Вони слугують ніби посередниками душі... Мелодія, наслідуючи модуляціям голосу, виражає жалобу, крики страждання і радості, погрози, стогони. І її мова, розмита, але жива, палка, пристрасна у сто разів енергійніша, ніж сама мова»¹⁸. Педагог є автором ряду методичних матеріалів з рекомендаціями щодо розвитку музичного слуху учнів, оволодіння мистецтвом співу, нотною грамотою тощо.

Отже, епоха Просвітництва, педагогічна діяльність її видатних представників збагатила гуманістичні засади загальної та музичної педагогіки.

4. Гуманістичні засади зарубіжної музичної педагогіки ХХ століття

Початок ХХ століття в Європі характеризується виникненням освітніх реформаторських напрямів, зумовлених невідповідністю між новими суспільно-економічними умовами, розвитком науки та виробництва і потребою у робітниках нової формації та традиційною системою навчання, яка була орієнтована на підготовку працівника-виконавця, не готового до самостійного мислення й ініціативи. На часі був пошук нових підходів до питання підготовки дітей та учнівської молоді, які б відповідали актуальним потребам життя й суспільного розвитку.

---

¹⁷ Волкова Н.П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. С. 549.

¹⁸ Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод. посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 72.

Прихильники реформаторських змін різних європейських країн втілювали власні ідеї модернізації шкільної освіти у розроблених ними педагогічних концепціях. Особливої популярності набула теорія вільного виховання, представлена працями німецьких педагогів Г. Шаррельмана та Е. Меймана, італійського педагога М. Монтессорі, шведської письменниці О. Кей та ін. Провідні ідеї теорії вільного виховання ґрунтувалися на гуманному ставленні до дитини і полягали у визнанні самоцінності кожної дитини як особистості й індивідуальності, з правом на самостійний, необмежений і творчий розвиток власних здібностей та обдаровань.

На засадах гуманної педагогіки розвивалася і європейська музична педагогіка, представлена такими відомими іменами педагогів-музикантів, авторів визнаних в усьому світі систем масового музичного виховання дітей як Е. Жак-Далькроз, К. Орф, Р. Штайнер, З. Кодай та ін.

Основою педагогічної концепції музично-естетичного виховання дітей швейцарського педагога Е. Жак-Далькроза (1865–1950 рр.) стала ідея розвитку особистості «у русі» на противагу традиційної концепції музичного виховання засобами хорового співу. Широко розуміючи завдання музичного розвитку учнів, Е. Жак-Далькроз наголошував на важливості стимулювання дитячої фантазії, спрямування її на творче самовираження через поєднання музики, слова з пластичними рухами. Основу музичного виховання педагог вбачав в розвитку емоційності дитини, здатності емоційно відчувати і емоційно відтворювати музику, що ефективно розвиває музикальність дитини. Ним розроблена спеціальна методика – «евритмика» як поєднання музики з рухом. Саме в такому поєднанні, на думку педагога, у знайденні дитиною ритмопластичного образу завдяки тілесним відчуттям, криється сила виховного впливу музики. Виключно важливу роль відводив педагог тілесним відчуттям. Він писав : «Якщо піаніст ніколи не мав чисто тілесних відчуттів ритмічних тривалостей, якщо ці відчуття не проникли в усе його ество, не впливали на діяльність його органів дихання, то він не має уяви про значення акценту, про всі явища, пов'язані з різним розподілом у часі і просторі нашої сили м'язів і їхнього впливу на ритмічну виразність виконання... Ми сприймаємо музику тільки вухом, але не відчуваємо її всім тілом, не здригаємося від її могутності, ми відчуваємо лише слабе відлуння її справжньої суті»¹⁹.

Ідеї музично-педагогічної концепції Е. Жак-Далькроза набули широкої популярності ще за життя педагога. Вони вивчалися, переймалися й впроваджувалися в шкільну практику багатьох країн світу, зокрема й Німеччини.

---

¹⁹ Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод. посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 93.

К. Орф (1895–1982 рр.) – видатний німецький композитор і педагог, послідовник ідей Е. Жак-Далькроза, на базі яких створив власну оригінальну концепцію музичного виховання учнів. Відкрита ним в Мюнхені Школа гімнастики і танцю функціонувала як «танцюючий і співаючий хор та оркестр»²⁰. Вільна ритмічна імпровізація у формі монологів та діалогів, оволодіння грою на фортепіано, інструментальна імпровізація, керівництво колективним виконанням засобами диригентських жестів, оволодіння грою на дитячих шумових інструментах в ансамблі, гра по спеціально створеним інструментальним дитячим партитурам – склали зміст музичного навчання в Школі гімнастики і танцю, який реалізовував головну мету навчання – забезпечення вільного, творчого розвитку дітей. Саме власна, найпростіша дитяча творчість, на переконання К. Орфа, створює атмосферу радості, піднесення, формує особистість, виховує людяність. Ким би не стала в майбутньому дитина, вважав педагог, музикантом, лікарем чи робітником, першочергове завдання вчителя виховати у неї творчі якості, творче мислення, творчу самостійність.

На базі набутого досвіду був створений у 1963 р. інститут Орфа, який готував вчителів для дошкільної та початкової ланки системи освіти в Німеччині. Подібно популярності та поширенню досвіду Е. Жак-Далькроза, у ХХ ст. з'явився орфівський, новаторський «педагогічний рух» у різних країнах Європи та світу²¹.

Ідеї гуманізму притаманні і музично-педагогічній концепції видатного угорського композитора, фольклориста і педагога З. Кодая (1882–1967 рр.). За його методичною системою і педагогічними принципами в сучасній Угорщині функціонує уся система музичного виховання від дошкільної освіти до вищої.

З. Кодай надавав виключно важливу роль вихованню у дітей та молоді музичної культури як частини їхньої загальної культури, що забезпечує людині внутрішню цілісність і досконалість. Тому залучення дітей до музики, передусім до народної і хорової, проникнення «у душу музики, прагнучи таким чином, щоб і музика проникла в душу учня» композитор вбачав головне призначення музичного виховання.

Серед вихідних позицій його педагогічної концепції такі : масовість музичної освіти дітей та молоді; музична освіта ґрунтується на національній культурі, фольклорі; народна пісня – основа музичного виховання; провідним видом музичної діяльності в школі є хоровий спів; співацький голос – найдоступніший засіб розвитку музичних здібностей

---

²⁰ Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод. посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 99.

²¹ Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод. посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 99.

дітей; навчання умінню співати по нотах і записувати по слуху мелодію – провідне завдання занять музикою; оволодіння методом відносної сольмізації; розвиток імпровізаційних здібностей дітей.

Таким чином, аналіз здобутків музичної педагогіки ХХ століття засвідчує вагомий внесок видатних педагогів-музикантів багатьох європейських країн у її розвиток, наповнення глибоким гуманістичним змістом.

ВИСНОВКИ

Дослідження генези зарубіжної музичної педагогіки в контексті традицій європейського гуманізму від стародавніх часів до ХХ століття дозволяє зробити такі висновки:

1. Протягом всієї історії людства в межах філософського світогляду формувалися погляди видатних мислителів різних історичних епох на проблему людини і людства в цілому, що зумовило появу гуманістичних ідей, пов'язаних з розумінням людини як найвищої цінності в суспільстві, вільної, незалежної, з правом на прояв та розвиток індивідуальних здібностей, внутрішнього потенціалу. У контексті гуманістично орієнтованих філософських поглядів зароджувалася європейська естетична думка й музична педагогіка.

2. Показано, що у різні історичні періоди (первісне суспільство, стародавній світ доби Античності, Середньовіччя, епохи Відродження та Просвітництва, ХХ століття) зародження музичної педагогіки як складової гуманістичної педагогіки детерміновано панівним філософським світоглядом конкретної історичної епохи.

3. Зарубіжна музична педагогіка, представлена іменами видатних педагогів-музикантів, гуманістів різних історичних епох є прогресивним здобутком європейської цивілізації. Їхні авторські концепції масового музичного виховання збагатили не лише національні системи музичного виховання, а й європейську та світову музично-педагогічну практику.

Розуміння дитини як найвищої цінності, зростаючої особистості, яка має виховуватися гармонійно, в повазі до неї, любові, на засадах людяності, добра та краси, що несе в собі музичне мистецтво – ключова теза європейської музичної педагогіки.

4. Світове визнання здобутків гуманістично орієнтованої зарубіжної музичної педагогіки засвідчує гуманізацію музично-освітнього процесу як прогресивну, західноєвропейську традицію.

АНОТАЦІЯ

Ціннісні орієнтири реформування шкільної освіти в Україні у її поступі до інтеграції в європейський освітній простір ґрунтуються на традиціях європейського гуманізму, корені якого сягають доісторичних

часів. Міфологічна культура первісного суспільства містить зародки релігії, філософії, мистецтва, в яких знайшли відбиток уявлення первісної людини про систему цінностей, норм поведінки, що поступово сформувалося у фольклорну традицію первісного суспільства з ознаками проявів гуманізму.

Проголошення античними мислителями ідеалу гармонійно і всебічно розвинутої особистості, яка має право на розвиток і прояв власних здібностей, стало першим проявом осмислення гуманістичних ідей в історії європейської філософської думки. Підпорядкування завдань виховання і навчання молодого покоління потребам і інтересам конкретної людини стає головною тезою їхніх педагогічних поглядів. В державах античного світу зароджуються перші філософсько-педагогічні ідеї гуманізму. Центральне місце у їх практичній реалізації відводиться музичному мистецтву, що сприяло поступовому становленню та розвитку музичної педагогіки як складової загальної гуманістичної педагогіки.

Новий, християнський світогляд в епоху Середньовіччя, набувши значення панівної ідеології, стверджував нові життєві цінності. Аскетизм став новим естетичним і духовним ідеалом, що безпосередньо впливало на культурний розвиток та освіту цього періоду.

Філософсько-антропоцентричний світогляд епохи Відродження концентрується навколо людини та її внутрішнього світу, яка має право на свободу, самовияв і безмежні можливості як вільна і незалежна особистість.

Зародження гуманізму як світського світогляду, світської науки й світської культури є характерною рисою епохи Відродження.

Наука, освіта, культура, правильне виховання людини – пріоритетні напрями розвитку «розумного». Сила людського розуму розглядається вищим ідеалом епохи. Епоха Просвітництва, педагогічна діяльність її видатних представників збагатили гуманістичні засади загальної та музичної педагогіки.

Початок ХХ століття – період реформаторських змін в системі шкільної освіти ряду європейських країн. Популярності набуває теорія вільного виховання. На засадах гуманної педагогіки розвивається музична педагогіка, представлена педагогічними концепціями відомих педагогів-музикантів, авторів визнаних в усьому світі систем масового музичного виховання дітей.

Література

1. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи : навч. посібник. Київ : Знання, 2005. С. 90.

2. Горбенко С.С. Історія гуманізації музичної освіти : навч. посібник за модульно-рейтинговою системою навчання. Кам'янець-Подільський: Видавець: ПП Зволейко Д.Г., 2007. С. 18.

3. Філософія: навч. посібник / За ред. І.Ф. Надольного. 6-те вид., випр. і доп. Київ: Вікар, 2006. 455 с.

4. Левчук Л.Т., Кучерюк Д.Ю. Паеченко В.І. Естетика : підручник. Київ : Вища школа, 1997. С. 8.

5. Філософія: навч. посібник / За ред. І.Ф. Надольного. 6-те вид., випр. і доп. Київ: Вікар, 2006. С. 33.

6. Філософія: навч. посібник / За ред. І.Ф. Надольного. 6-те вид., випр. і доп. Київ: Вікар, 2006. С. 34.

7. Музична естетика античного світу. Київ: Музична Україна, 1974. С. 23.

8. Ракітянська Л.М. Формування емоційного інтелекту майбутніх учителів музичного мистецтва: теорія та практика: монографія. Кривий Ріг: вид-во ФОП Чернявський Д.О, 2020. 487 с.

9. Музична естетика античного світу. Київ: Музична Україна, 1974. С. 141.

10. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2005. С. 81.

11. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2005. С. 81.

12. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2005. С. 82 .

13. Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод.посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 60.

14. Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод.посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 60.

15. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2005. С. 82.

16. Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод.посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 67.

17. Волкова Н.П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. С. 549.

18. Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод. посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 72.

19. Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод. посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 93.

20. Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод. посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 99.

21. Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: навч.-метод. посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 99.

Information about the authors:

Rakityanska Lyudmyla Mykolayivna,

PhD (Pedagogy), Associate Professor,

Associate Professor at the Methodology of Musical Education, Singing
and Choral Conducting Department

Kryvyi Rih State Pedagogical University

54, Gagarin Avenue, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, 50086, Ukraine